

УДК 81'366 '373.46

ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СЛУЖБОВИХ ЧАСТИН МОВИ У «ГРАМАТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» В. СІМОВИЧА

Ірина Козелко

*Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,
кафедра українознавства,
вул. Пекарська, 69, 79001 Львів, Україна
тел.: +380 (32) 278-64-46
ел. пошта: imatushchak@ukr.net*

Розглянуто термінологічну кодифікацію службових частин мови у «Граматиці української мови» В. Сімовича. Проаналізовані терміни розкривають підхід, яким керувався вчений при виокремленні цих частин мови. Вчений притримувався послідовної думки у термінуванні цієї підгрупи морфологічної системи української мови.

Подано погляди науковців на частиномовну приналежність прийменника, сполучника, частки, вигука.

Ключові слова: прийменник, сполучник, частка, вигук, термін, В. Сімович.

Службові частини мови вперше почали виділяти на фоні інших слів та описувати ще у давніх античних підручниках. З того часу терміни, які позначали ці частини мови, поступово почали входити до загального термінологічно поняттєвого апарату граматики у тому ж вигляді або іншому. Назви, які давали науковці цим частинам мови, ще до сьогодні не стандартизовані.

Виділення службових частин мови та їх позначення розпочалось ще задовго до XIX ст. Повну завершену класифікацію частин мови, вперше було створено Арістархом Самофракійським (217 – 145 рр. до н. е.): *ім'я, дієслово, партицип, артикль, займенник, прислівник, сполучник, прийменник* [9, с.187].

Для того, щоб вказати на місце прийменників, сполучників, часток та вигуків у системі граматичної будови української мови, розглянемо погляди науковців, що з'явилися відносно недавно. Як стверджує сучасна дослідниця Оксана Микитюк, термін службові частини мови або службові слова, характерний для української граматичної традиції [5, с.349]. Термін *прийменник* уперше вжив у своїй граматиці О. Партицький. Згодом його закріпили у своїх граматичних працях О. Огоновський, С. Смаль–Стоцький і Ф. Гартнер, А. Кримський та ін. А термін *сполучник* уперше вжив О. Огоновський у «Граматиці руського язика» (1889 р.) [5, с.350; 363]. У кінці XIX – на початку XX ст. не було єдиних термінів на позначення цих частин мови.

Розглянемо термінологічне вираження службових частин мови, зафіксованих у «Граматиці української мови» В. Сімовича. Ця праця була однією із найповніших граматики кінця XIX поч. XX ст., і як зазначив Ю. Шевельов, «вперше за свою історію українську мову нормалізовано, нормалізація відбулася на наукових засадах» [10, с.169].

Мета статті передбачає виявити терміни, якими оперував В. Сімович для позначення *службових частин мови*, простежити їхню динаміку у вказаний період, зіставити із сучасними назвами на позначення службових частин мови у підручниках

і посібниках кінця ХХ – початку ХХІ століття. **Об'єктом** дослідження стали навчальні граматики різних років видання початку ХХ – і ХХІ століть.

Предметом – терміни на позначення службових частин мови.

Параграф, у якому описано *службові* або, за В.Сімовичем, *невідмінні частини мови*, охопив: *приіменники, прислівники, сполучники, виклики*. Автор граматики акцентує увагу на тому, що уживання таких слів не претендує на самостійне їх існування у реченні, вони обов'язково є прив'язаними до слова, яке описує дію або предмет у реченні. Учений вважав, що такі слова «самі для себе нічого не визначають, а тільки при інших словах набірають значіння» [7, с.314]. Аналізовані частини мови В.Сімович розглядає у розділі «Слова», що містить інформацію про творення та значення слів, а також поділ їх на *відмінні та невідмінні частини мови*. Усе залежало від того, що брати за критерій розмежування. Якщо виходити із західних позицій словозміни, то невідмінюваних частин мови було чотири: *приіменники, прислівники, сполучники, виклики*, а якщо брати за функцією у мові, то таких частин мови на той час було три: *прийменник, сполучник, виклик*. Термін *частка* як такий не уживали. Уперше його було використано в «Українському правописі» (проект для ознайомлення) 1926 року. Давні латиняни називали частку **партікула** [5: 366]

У «Граматичі української мови» В.Сімовича терміногрупа *прийменника*, фіксує такі терміни: *прийменник* (с.315), *прийменниковий вислів* (с.315), *зложені приіменники* (с.316), *приіменники-приростки* (с.325). Порівняймо зі сучасними назвами: *прийменник, прийменники непохідні (первинні) і похідні, прийменники прості, складні і складені тощо*.

Термін *сполучник*, зафіксований у граматиці В.Сімовича, уживають і сьогодні, проте натрапляємо у граматиці В.Сімовича і на варіант – *злучник*. У В.Сімовича *сполучники* поділяються на: *рівнопорядкові сполучники* (с.334); *протиставні сполучники* (с.334), *розставні сполучники* (с.335), *бажальні сполучники* (с.335), *язсувальні сполучники* (с.335), *висновні сполучники* (с.336), *порівняльні сполучники* (с.336), *висказові сполучники* (с.337), *часові сполучники* (с.337), *причинові сполучники* (с.337), *намірові сполучники* (с.337), *наслідкові сполучники* (с.337), *умовні сполучники* (с.338), *допустові сполучники* (с.338), *питайні сполучники* (с.338), *еднальні сполучники* (с.429). Зафіксовано один приклад із варіантом терміна *злучник*: *еднальний злучник* (с.334). Додамо, що послідовно терміном *злучник* послуговувались П. Залозний, О. Курило, С. Смаль–Стоцький, але І. Нечуй–Левицький подавав *союз*.

Г.Шерстюк у своїй граматичній книзі постійно *сполучник* найменував *злучником*. І розрізняв такі його терміни означення: *прилучаючі злучники* (52), *суперечні злучники* (52), *умовні злучники* (52), *причинні злучники* (52), *порівнюючі злучники* (52), *пояснюючі злучники* (52), *наслідкові злучники* (52), *розділяючі злучники* (52), *самостійні злучники* (53), *вигорені злучники* (53).

До термінів, що належать до незмінних частин мови у навчальному посібнику В.Сімовича належать також *прислівники місця* (с.328), *прислівники часу* (с.328), *прислівники способу* (с.328), *прислівники міри (ступня)* (с.329), *прислівники причини* (с.329). Виокремлювались також і прислівники за змістом: *притакливий прислівник* (с.329), *заперечний прислівник* (с.329), *бажальні прислівники* (с.330), *питайні прислівники* (с.330). За творенням автор розрізняв також: *чисті прислівники* (с.331), *вигорені прислівники* (с.331). Зафіксовано і термін *ступеньовання прислівників* (с.333). Зазначимо, що на Великій Україні терміну *прислівник* найчастіше відповідав термін *наріччя* (у Г. Шерстюка, І. Нечуя – Левицького та ін.).

До окремої терміногрупи у посібнику В. Сімовича належить *виклик*, *звуконідроблені виклики* (с.340). Г. Шерстюк подає *звуконідробленні викрики* (54), також термін *викрик* може замінюватись терміном *окрик*.

Автор граматики В. Сімович описав усі службові частини мови, окрім частки. Більшість термінів увійшли до сучасних граматик. Наголосимо, що С. Смаль–Стоцький і Ф. Гартнер у своїй навчальній книзі подають термін *частинця*.

У той час на Наддніпрянській Україні О. Курило у «Початковій граматиці української мови (1918) згадує про такі назви службових частин мови: *прийменник*, *злучник*, *вигук*.

У середині ХХ століття – на початку ХХІ ст. спостерігаємо процес становлення терміносистеми службових частин мови. Так, *М. Жовтобрюх і Б. Кулик* (1965) послуговувалися термінами *частки мови*, або *службові слова* і зараховували до них *прийменник*, *сполучник*, *частку*. Про *вигук* йшлося як про особливий *розряд слів*. До *службових* (як *несамостійних*) *частин мови*, протиставляючи їх самостійним (а не повнозначним), *В. Горпинич* відносить *прийменник*, *сполучник*, *частку* й *вигук* [3, с.251]. У колективній монографії «Сучасна українська літературна мова» (*А. Грищенка, Л. Мацько, М. Плющ, Н. Тоцької, І. Уздиган*) (2002) до *неповнозначних*, або *службових частин мови* віднесено *прийменник*, *сполучник* і *частку*, окремий *клас слів* становлять *вигуки*. Сучасна дослідниця *О. Микитюк* до *несамостійних частин мови* відносить *службові частини мови* (*прийменники* та *сполучники*) і *проміжні частини мови* (*частки* та *вигуки*). «Проміжними частинами мови (між самостійними і службовими), на думку вченої, є частки (що надають певного емоційного відтінку слову, словосполучі чи реченню) та вигуки (самі по собі виражають різні емоції)» [5, с.349; 368].

Розгляньмо, питання статусу *прийменника*, яке тривалий час було суперечливим. Науковці мають різні погляди на *прийменник*. *І. Білодід* визначив *прийменник* як *службове слово*. *І. Вихованець* трактує *прийменник* як аналітичну синтаксичну морфему. *М. Плющ* відносить *прийменник* до *класу службових незмінюваних слів*.

Сполучники посідають важливе місце у граматичній системі української мови. За частиномовним вираженням, *М. Плющ, М. Жовтобрюх, Б. Кулик* характеризують *сполучники* як *службові слова*. *І. Вихованець* вважає, що «сполучники являють собою неоднорідну категорію аналітичних синтаксичних морфем, вони об'єднуються лише сферою вживання – сферою складного речення» [2, с.28].

З–поміж досліджень частими виявились зацікавлення науковців типами *сполучників*. Сурядні *сполучники* як виразники приєднувальних семантико–синтаксичних відношень стали об'єктом досліджень *О. Козіцької, С. Давнюк*. Функціонування *еднальних сполучників* в українській літературній мові початку ХХІ століття обґрунтувала *Г. Весельська* та відзначила, що на сучасному етапі відбулось розширення функціонально–стильових параметрів *еднальних сполучників*, а також вчена виявила їхні можливості у неспеціалізованому вживанні у ролі виразників приєднувальних (і, й), протиставних (та), протиставно–допустових (і) семантико–синтаксичних відношень.

Традиційне мовознавство розглядає *частку* як окремий різновид *службових частин мови* із зв'язковою функцією [1, с.215]. Зокрема, науковець *М. Плющ* зараховує *частку* до *службових частин мови*. За *І. Уздиганом*, *частка* – це *клас службових незмінних слів* [8, с.424]. *М. Леонова* також визначає «частки як *клас*

службових слів, що виражає відношення до самої комунікації» [4, с.257]. **Т. Матулевська** дослідила частки з урахуванням прагматичного аспекту та виявила їхню значеннєву ідентифікацію, та безпосередню участь як засобу актуального членування речення.

Об'єднавши в один клас слів прийменник, сполучник, частку, **Ю. Шевельов** визначив їх як *допоміжні слова*.

Нерозкритим питанням залишається частиномовна приналежність *вигука* в граматичній структурі української мови. **М. Плющ** вважає, що вигук – частина мови, яка слугує для безпосереднього вираження емоцій, почуттів і волі людини [6, с.276]. На думку **Л. Мацько**, вигуки, або інтер'єктиви характеризують клас слів і «не належать ні до повнозначних, ні до службових слів» [8, с.427], тому що вигуки нічого не називають, ні на що не вказують і не спроможні виступати допоміжним засобом у побудові речення.

Уживання прийменників, сполучників, часток чи не найповніше, за свідченнями вчених–лінгвістів, розкривається з погляду їх функціонування як у синтаксисі, так і у лінгвістичній структурі тексту.

Отже, схарактеризовані терміни на позначення службових частин мови утверджувались у граматичній літературі шляхом відбору. Різномасштабно в академічній літературі та наукових розвідках опрацьовувались засади виокремлення й приналежності до певного класу слів *прийменника, сполучника, частки та вигука*, також аналізувались їхні функціональні та семантико–синтаксичні відношення. Проте питання їхньої термінологічної кодифікації є і сьогодні досить **актуальним**.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Венжинович Н. Ф.* Сучасна українська літературна мова: Навч. посіб. – 3–те вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2008. – 304 с.
2. *Вихованець І. Р.* Частини мови в семантико–граматичному аспекті. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
3. *Горпинич В. О.* Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
4. *Леонова М. В.* Сучасна українська літературна мова: Морфологія. – К.: Вища шк., 1983. – С. 257.
5. *Микитюк О.* Сучасна українська мова: самобутність, система, норма: навч. посібник. – 3–те вид. / О. Микитюк. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2013. – 440 с.
6. *Плющ М. Я.* Граматика української мови: У 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник. – К.: Вища шк., 2005. – 286 с.
7. *Сімович В.* Граматика української мови. – Ляйпціг, 1919. – 584 с.
8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 3–те вид., допов. – К.: Вища шк., 2002. – 439 с.
9. *Туришева О. О.* Історичний ракурс частиномовної класифікації: античний світ // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 58. – С. 186 – 188.
10. *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. – Нью–Йорк: Сучасність, 1987. – 295 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2015
доопрацьована 25.10.2015
прийнята до друку 03.11.2015

**TERMINOLOGICAL STATUS OF STRUCTURAL PARTS OF SPEECH IN THE
TEXTBOOK OF V.SIMOVYCH****Iryna Kozelko**

*Danylo Halatsky Lviv National Medical University
Department of Ukrainian studies
Pekars'ka street, 69, 79001 Lviv, Ukraine
phone.: +380 (32) 278-64-46
e-mail: imatushchak@ukr.net*

Structural parts of speech firstly began to stand out against other words, and be described in old antique books yet. Since, the terms that designated these parts of speech, gradually began to come to a common grammar terminology conceptual apparatus in the same or modified form. Organization of giving names for morphological units of parts of speech and their division began long before the nineteenth century. In the grammatical system of Ukrainian language prepositions, conjunctions, particles, interjections have unambiguous status of parts of speech.

From one point of view part of speech, or structural parts of speech hold prepositions, conjunctions, particles; interjections referred to a special category of words or word class. On the other hand – prepositions, conjunctions, particles, interjections are characterized as structural parts of speech. It is believed the classification that prepositions, conjunctions are as structural parts of speech, and particles, interjections proportion are as intermediate parts of speech.

In "Grammar of Ukrainian language" V. Simovych also singled out structural parts of speech. Scientist reviewed prepositions, adverbs, conjunctions, interjections. In the textbook there is part, in which describes these parts of speech, which is called unchangeable part of speech.

In educational books observed unambiguous terminology definitions of prepositions, conjunctions, particles, interjections, that was due to the authors' position.

In the "Grammar of Ukrainian language" V. Simovych offered a lot of terms that denoted structural parts of speech and subsequently entered into terminological group of contemporary morphological system of Ukrainian language.

Key words: prepositions, conjunctions, particles, interjections, term, V. Simovych.